

TÜRKÇEDE VE ALMANCADA SES BENZEŞİMİ

Adnan ALDEMİR ¹

ÖZET

Ses benzeşimi (Lat. assimilare “benzer kılmak”, Akkomodation, benzeşim, erime (Verschmelzung) ve geçiş (Überführung), bir başka deyimle asimilasyon, dildeki pragmatik olarak zordan kolaya doğru geçişi ifade eden ses değişimi ve benzeşim olayıdır. Bu genel olarak artsüremli (diachronisch) olarak dildeki değişimle birlikte gerçekleşebildiği gibi, aynı zamanda eşsüremli (synchronisch) olarak da gerçekleşebilmektedir. Türkçe ve Almanca farklı dil ailelerine ait olmasına karşın bu ses değişiminde çoğu kez benzer ve bazen de farklı ses değişim özelliklerine sahiptir. Ses değişim türleri genizsi benzeşim, genizsileşme, damaksılaşma, ileriye doğru benzeşim, geriye doğru benzeşim, ünlüler arası ötümlüleşme, ünlü uyumu, son ünlü silinmesi, son ses düşmesi, iç ses düşmesi, ses türemesi, ön türeme, iç türeme, son türeme, göçüşme, yer değiştirme, hece düşmesi, benzeşmezlik, aykırılışma, ikileme, tekleşme, kaynaşma, iki ünlünün yan yana gelmesi, orta hece ünlüsünün değişmesi, yuvarlaklaşmadır. Bir dilin temel yapı taşları olan sesler, yine o dilin temel ses kuralları içerisinde ahenkli bir biçimde bulunmakta; kök, ek, hece, sözcük ve sözcük gruplarını oluşturmaktadır. Bu oluşumda birbirlerinden oldukça etkilenmektedirler. Bir dilin doğru kullanımı ve anlaşılması, bir kısmı ağız ve şivelerde görülen ses değişim olaylarını iyi bilmekle mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Ses benzeşimi (asimilasyon), artsüremli, eşsüremli, pragmatik, ses değişimi

¹ Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, adnan.ald@mynet.com

THE ASSIMILATION IN GERMAN AND TURKISH

Aldemir, Adnan. "Türkçede ve Almancada Ses Benzeşimi". *idil* 2.10 (2013): 116-131.

Aldemir, A. (2013). Türkçede ve Almancada Ses Benzeşimi. *idil*, 2 (10), s.116-131.

ABSTRACT

Sound affinity (Lat. assimilare "to make similar", Akkomodation, assimilation, melting (Verschmelzung) and transition (Überführung), in other words assimilation is voice change and simulation event in the language, which represents the pragmatic transition towards simplicity from complexity. This generally takes place in (diachronic) changes as well as the language, but also (synchronic) occurs. Turkish and German, although belonging to different language families, have mostly similar and sometimes different sound change features. Nasal types of sound change simulation are nasalisation, palatalisation, forward simulation, backward simulation, seniorisation between vowels, vowel harmony, latest vowel deleting, the last vowel drop, drop of inner vowel, sound derivation, the pre-derivation, the inner derivation, the last derivation, methathesis, displacement, drop of syllables, dissimulation, anomaly, reiterative, degemination, cohesion, coming side by side of two vowel, change and rounding of the middle syllable vowel. Sounds that are the basic building blocks of a language, however, are consistent within the confines of the basic sound rules of the language, and they form roots and affixes, syllables, words and phrases. This formation is quite impressed with each other. Proper usage and understanding of a language are possible through knowing well the sound change events which seen in accents and mouths.

Keywords: assimilation, diachronic, synchronic, pragmatic, phonetic change.

1. Giriş

Ses benzeşimi (Lat. assimilare “benzer kılmak”, Akkomodation, benzeşim, erime (Verschmelzung) ve geçiş (Überführung) anlamlarına gelir. Fonolojide bu kavram çoğunlukla Koartikulation (artikulatorik basitleşme) yoluyla oluşan dildeki ses değişimi olarak tanımlanır. DUDEN Fremdwörterbuch’a göre “As|si|mi|la|ti|on die; -,en <»Benzer kılmak<»: 1. a) benzeşim, uyum; b) Bir ünsüzün bir başkasına uyumu (örn. Almanca sözcük Lamm Orta Yüksek Almanca lamb’dan gelir)”. Burada b ünsüzünün m ünsüzü ile ses benzeşim olayı söz konusudur. Ses benzeşimi Vardar’a (1982: 42) göre “Bir sesin söz zincirinde kendisinden önce ya da sonra gelen bir başka sesle birlikte bulunmasından doğan ve birinden öbürüne özellik aktarımı yoluyla gerçekleşen değişim” olayına verilen addır.

Almanca ve Türkçede aşağıda karşılaştırmalı olarak ele alınan ve analiz edilen şu benzeşim türleri vardır:

2. BENZEŞİM TÜRLERİ

2.1 Genizsileşme

“Genizsileşme (Nasalisierung) ağız kapalı olmaksızın seslerin çıkarılmasında genizin bu olaya katılması (Örn. "Chance" sözcüğünde hemen yanında bulunan nasal ses /n/ önündeki /a/ ünlüsündeki gibi).” (<http://www.mediensprache.net/de/basis/lexikon/index.aspx?qu>)

Nasal seslerden önce gelen ünlüler genizsileşir.

Türkçede

ben, sen, şen, Cem

bın, şın, cın, kın

kın, can, kan, şan

hem, kem, dem, ham

Almancada

Bahn, Hahn, Huhn, Ruhm, Lohn, krumm

Freundin, Lehrerın, Ärztin, hin, rennen

Leistung, Übung, Verantwortung

Form, Norm, Kern, Gehirn, Birne, Lehm

2.2 Genizsi Benzeşim

Genizsi benzeşim (Nasale Assimilation) olayında Türkçede /n/ ünsüzü /m/ ünsüzüne benzeşir. Genel olarak /p/ ve /b/ ünsüzlerinden önce gelen /n/ ler /m/ye dönüşür. Böyle bir benzeşim Almancada da görülmektedir.

Türkçede

onbir → ombir

canbaz → cambaz

binbir → bimbir

Almancada

haben → [ha:bm]; kappen → [kapm]

“Wappen → [vapm]” (Martens, 1965:237)

Sappen → [sapm] Mappen → [mapm]

2.3 Damaksılaşma

Damaksılaşma (Palatasierung) “Çevre seslerinin çıktığı yere (Artikulationsort) uyum nedenlerinden dolayı dil arkasının gerilmesi ile sert damak doğrultusunda bir sesin çıktığı yere bağlı olarak değişimdir.”

(<http://www.mediensprache.net/de/basix/lexikon/index.aspx?qu>)

Türkçede

kağıt → kâğıt

layık → lâıyk

Almancada

lesen → lesen [le:sən]

gehen → gehen [ge:ən]

nehmen → nehmen [ne:mən]

Almancada /h/ ünsüzünün önünde duran /e/ ünlülerinde inceleme (Erhellung) olayı sonucunda Türkçe /i/ sesi gibi telaffuz edildiği görülmektedir.

2.4 İleriye Doğru Benzeşim

İleriye doğru benzeşim (Progressive Assimilation), bir sözcük ya da bir sözcük grubundan önce gelen bir sesin kendinden sonra gelen bir sesi etkilemesi olayıdır. Almancada tek heceli sözcüklerin çoğullarıyla kelimelerin ilk sesiyle son sesinde görülür. Aksan’a (1998: 1) göre ileri doğru benzeşim her ünlünün kendinden

önce gelene benzeşmesi, öyle ki bir sözcüğün her ünlüsünün buna ilişkin olarak bir uyum içinde olması şeklinde tanımlanır.

Türkçede

dinlenmek → dinnenmek

eşya → eşşa

inlemek → innemek

Almancada

dasselbe [sz] → [ss]

Haus → Häuser; Ball → Bälle

dasSiebengebirge [sz] → [ss]

Buch → Bücher

Huhn → Hühner

Almancada

“setzt sich [tz] → [ts]

zum Beispiel [mb] → [mm]

frisch sein [ʃz] → [ʃs]

Bundes [nd] → [nn]

umbenennen [mb] → [mm] „ (Kohler, 1977: 217, 218)

2.5 Geriye Doğru Benzeşim

Geriye doğru benzeşim (Regressive Assimilation) bir sözcük ya da bir sözcük grubundan sonra gelen bir sesin kendinden önce gelen sesi etkilemesi olayıdır. Rothenhagen’a (2002: 36, 39) göre “İleriye doğru benzeşim, ilk sesin bir sonraki sesi etkilemesi olayıdır. Geriye doğru benzeşim ise, ikinci sesin önceki sesi etkilemesi olayıdır.”

Türkçede

kazsın → kassın

bu ile → böyle

şu ile → şöyle

o ile → öle

Almancada

Signal [gn] → [ɲn]

werden [dn] → [nn]

Türkçede “bu ile” örneğinde olduğu gibi, ön sesli olan /e/ art sesli olan /u/ yu /ö/ ünlüsüne dönüştürür.

Almanca örneklerde görüldüğü gibi “Nasal sesinin önündeki ötümlü patlamalı ünsüz nasal sesine dönüşebilir.” (Kohler, 1977:210)

2.6 Ünlülerarası Ötümlüleşme

Ünlülerarası ötümlüleşme (intervokalische Senorisierung) *ötümsüz sürtüşmeli* (frikativ) und *patlamalı* (plosiven) ünsüzlerin ötümlülüşme olayıdır.

Türkçede

otağ → oda

kulüp → kulübü

kaşife → kadife

kap → kabı

hap → habı

kitap → kitab

Almancada

Das muss ich machen. [z]

Das hat er doch gemacht. [d]

Das schaff ich doch nicht. [v]

2.7 Ünlü Uyumu

Almancada olmayan ünlü uyumu Türkçede iki kısma ayrılır:

2.7.1 Büyük Sesli Uyumu

Türkçede *büyük sesli uyumu* (Palatalharmonie, große Vokalharmonie) bir sözcüğün ilk hecesindeki ünlü kalınsa, ondan sonra gelen bütün hecelerin ünlüleri de kalın; ilk hecenin ünlüsü inceyse, ondan sonra gelen bütün hecelerin ünlülerinin de ince olmasıdır.

Örn. *kedi, tüylü, irilerini, biçimli, açılır*, vd.

2.7.2 Küçük Sesli Uyumu

Vardar (1988:148) *küçük sesli uyumunu* (Labialharmonie, kleine Vokalharmonie) “Türkçede yalın ya da eklerle uzatılmış bir sözcüğün ilk hecesinde düz ünlü varsa, sonraki hecelerde de dar yuvarlak ya da geniş düz ünlüler bulunması yoluyla oluşan uyum.” şeklinde açıklamaktadır.

Örn.. *oralar, etler, ergen, uygun, vd.*

2.8 Son Ünlü Silinmesi

Son ünlü silinmesini (Elision) Vardar (1988: 187) “Bir sözcüğün sonunda yer alan bir ünlünün bir sonraki sözcüğün başında bulunan ünlünün etkisiyle düşmesi” şeklinde tanımlamaktadır.

Kohler (1977:214) bu olayı “Almancada iki /ə/ ünlüsünün her biri nasal ünsüzünün önünde bulunursa, ikinci /ə/ ünlüsü düşer” şeklinde açıklamaktadır.

Almancada

auf ebenem Boden

[bənəm] → [bnm]

die abgeschnittenen Rosen

[tənən] → [tnn]

3. DİĞER SES OLAYLARI

Ergin’e (1985:51) göre “Sözcüklerin ve sözcük dışında kalan diğer gramer birliklerinin kuruluşunda ve hayatında, seslerin belirli şartlar altında birleşmelerinin ve birlikte yaşamalarının gereği olarak görülen” diğer ses olayları şunlardır:

3.1 Son Ses Düşmesi

Vardar’a (1988:186) göre *son ses düşmesi* (Apokope), “Bir sözcüğün son sesinin kullanılmaz olması olayıdır.” Türkçede /r/ ünsüzünde, Almancada /e/ ünlüsünde görülür.

Türkçede

Almancada

serbest → serbes

zu Hause → zu Haus

geliyor → geliyo

dem Kinde → dem Kind

bir → bi

Niederlande → Niederland

kışlağ → kışla

Norde → Nord

sor → so

Lande → Land

okuyor → okuyo

Dorfe → Dorf

geliyor → geliyo

dem Manne → dem Mann

yazıyor → yazıyo

3.2 İç Ses Düşmesi

Vardar’a (1988: 124) göre *iç ses düşmesi* (Synkope, Ausstoßung) “Sözcük içindeki bir sesin kullanılmaz olması olayıdır.”

Türkçede

Almandada

arşlan → aslan

hoch → höher

şurada → şurda

wollet → wollt

alın → alnı

du sonnest → du sonnst

gönülüm → gönlüm

sollet → sollt

karın → karnı

dunkel → dunkler

Wille → willkommen

Adel → adlig

Schule → Schulklasse

Miete → Mietvertrag

Knuspe → knusprig

Sonate → Sonatine

3.3 Ses Türemesi

Vardar’a (1988:181) göre *ses türemesi* (Anaptyxe) “Bir sözcükte söyleyişi kolaylaştırıcı bir sesin, genellikle de bir ünlünün ("Sproßvokal") ortaya çıkması olayıdır.”

3.3.1 Ön Türeme

Vardar’a (1988:162) göre *ön türeme* (Prothese) “Bir sözcüğün önünde kökensel olmayan bir ses oluşmasıdır. Almandada bu tür türemeye ancak şivelerde rastlanır.”

Bir ünsüzün ön türemesi hecenin başında gerçekleşir. Ortografik olarak onu çoğunlukla hecenin ünlüsü izler.

Türkçede

Rum → urum

urmak → yurmak

lazım → ilazım

limon → ilimon

anbar → hanbar

elbet → helbet

raf → iraf

utmak → yutmak

ıldız → yıldız

olta → volta

ayva → havva

Almancada

“ich → eich” (König, 1978: 162)

“Igel → Eigel” (König, 1978: 229)

“ich → äich” (König, 1978: 162)

3.3.2 İç Türeme

Vardar’a (1988: 124) göre *iç türeme* (Epenthese, Einschub) “Bir sözcüğün içinde kökensel olmayan bir sesin oluşması” olayıdır.

Türkçede

faide → fayda

kılıç → kılınç

kızamık → kızambık

puan → puyan

mai → mayi

zaif → zayif

fıat → fıyat

psikoloji → pisikoloji

tren → tiren laik → layık
daire → dayre
ait → ayit

Almancada

“Bruder → Brauder → Broder → Brueder → Brüeder

müde → muad → müed → miad → möid

dreschen → droschen → draschen” (König, 1978: 146, 148, 150, 155)

Almancada iç türeme örnekleri genel olarak *artsüremli* (diachronisch) olarak görülmektedir.

3.3.3 Son Türeme

Son türeme (Vokalepithese) “Bir sözcüğün sonunda kökensel olmayan bir sesin belirmesidir.” (Vardar, 1988: 186) Bu ses olayı ile ilgili aşağıdaki örnekler bulunmaktadır:

Türkçede

Almancada

kehrüba (Farsça)→ kehrübar (Türkçe) “Junge → Junger” (König, 1978: 166)

klein → kleine (artsüremli)

3.4 Göçüşme, Yer Değiştirme

Göçüşme, ses aktarımı veya yer değiştirme (Lautversetzung) Vardar’a (1988: 109) göre “Bir sözcük içinde birbirini izleyen iki sesbirimin yer değiştirmesidir.” Vardar (1988:247,109) hece düşmesi olayını “göçüşme” olarak nitelerken, Ergin (1985:52) bu olayı “yer değiştirme” olarak niteler.

Türkçede

Almancada

yalnız → yanlız

dunkel → dunkler

kibrit → kirbit	“trocken → trockner” (Schulz-Griesbach, 1982: 126)
karyola → kayrola	klein → klien
memleket → melmeket	Ziege → Zeige

3.5 Hece Düşmesi

Hece düşmesi (Silbenschichtung) bir sözcükte artarda gelen ve ses bakımından birbirine benzeyen iki heceden birinin düşmesi olayıdır.

<u>Türkçede</u>	<u>Almancada</u>
pekiyi → peki	gehen → Gehweg
pazarertesi → pazartesi	kaufen → Kaufhof
pastahane → pastane	spazieren → Spaziergang
hanımefendi → hanfendi	Holunder → Holder
eczahane → eczane	
postahane → postane	

Almancada yalnızca bileşik sözcüklerde hece düşmesi görülmektedir. Ama artsüremli örneklere de rastlanmaktadır.

3.6 Benzeşmezlik, Aykırılma

Bir benzeşme kuralına uymaksızın “bir sözcükte yan yana gelmiş aynı cinsten iki sesin birbirinden ayrılması”(Ergin, 1985:53) diye tanımlanan *benzeşmezlik, aykırılma*’ya (Entähnlichung, Dissimilation) “benzeşmeme” de denilebilir. Türkçe ve Almancada nadir olarak rastlanır.

<u>Türkçede</u>	<u>Almancada</u>
attar → aftar	“Schwiegermutter → Schwiegermuater,, (König. 1978: 168)
aşçı → ahçı	

fincan → filan

zelzele → zerzele

murdar → mundar

3.7 İkileme

İkileme (Verdoppelung) Bir ünsüzün iki kez söylenmesi olayıdır. Genelde ünsüzlerde görülür. Türkçe ve Almancada nadiren rastlanır.

Türkçede

Almancada

yedi → yeddi

“Schwiegervater → Schwiegervatter” (König, 1978: 168)

sekiz → sekkiz

dokuz → dokkuz

ana → anne

3.8 Tekleşme

Tekleşme (Degemination) adı verilen bu ses olayı, iki ünlü ya da iki ünsüzün yakın bir ünlü ya da ünsüze dönüşmesi olayıdır.

Türkçede

Almancada

hammal → hamal

“es hallt → der Halt”

kerre → kere

es wallt → der Wald” (Mertens. 1965: 241)

beharren → [bɛ'hart]

3.9 Kaynaşma

Vardar’a (1988: 138) göre *kaynaşma* (Fusion) “bir sözcükte yan yana bulunan iki öğenin çözümlene yapamayacak denli iç içe girmesi” olayıdır.

Türkçede

Almancada

ne için → niçin

gibt es → gibt's

ne oldu → noldu

geht es → geht's

kahve altı → kahvaltı

3.10 İki Ünlünün Yan yana Gelmesi

Bu olay, iki ünlünün arasında bulunan ünsüzün erimesi sonucu ortaya çıkar.

Türkçede

Almancada

soğuk → souk

gehen → [ge:ən]

boğuk → bouk

Beziehung → [bezi:uŋ]

kâğıt → kâıt

3.11 Orta Hece Ünlüsünün Değişmesi

İki ve ikiden çok heceli sözcüklerin orta hece ünlüsünde bazen oluşan değişikliklerdir. *Orta hece ünlüsünün değişmesi* (Veränderung des Innensilbenvokals) Almancada sıfatların derecelendirilmesinde ve çoğul adlarda görülür.

Türkçede

Almancada

bazan → bazen

lang → länger

başlıyor → başlıyor

hoch → höher

“Maral → Meral” (Eren. 1987:8)

klug → klüger

Dach → Dächer

Ball → Bälle

Fuß → Füße

3.12 Yuvarlaklaşma

Bazı sözcüklerde dudak ve dudak-diş ünsüzleri düz ünlüleri yuvarlaklaştırır. Almandada bu tip yuvarlaklaşma görülmez.

“kilim- im [kilim- im]	‘mein Teppich’	köy- üm [køy- ym]	‘mein Dorf’
kız- ım [kwz- wm]	‘mein Mädchen’	koz- um [koz- um]	‘meine Walrus
ev- im [ev- im]	‘mein Haus’	göl- üm [gyl- ym]	‘meine Rose’
kaz- ım [kaz- wm]	‘meine Gans’	kuş- um [kuş- um]	‘mein Vogel’ ”

(<http://www.uni-leipzig.de/~jtrommer/phonologie06/p24.pdf>)

SONUÇ

Bir dilin temel yapı taşları olan sesler, yine o dilin temel ses kuralları içerisinde ahenkli bir biçimde bulunmakta; kök, ek, hece, sözcük ve sözcük gruplarını oluşturmaktadır. Bu oluşumda birbirlerinden oldukça etkilendiklerini görmekteyiz. Bu etkileşimde dildeki doğal değişim ilkelerinden olan zordan kolayla ilkesi de temel etmenlerdendir. Eğer bir dili güzel kullanmak ve bir dile hâkim olmak isteniyorsa, bu dilin ses kurallarını ve ses değişim olaylarını da iyi bilmek zorunludur.

KAYNAKLAR

Duden 5, Das Fremdwörterbuch. 7. baskı, Mannheim: 2001.

- Doğan Aksan Armağanı. A.Ü. DTCF Yayın No: 366, Ankara, 1998.
- Eren, Hasan; Zülfikar, Hamza. Türk Dili I, Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, No: 111, Ankara: 1987.
- Ergin, Muharrem. Türk Dil Bilgisi. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1985.
- Kohler, Klaus J. Grundlagen der Germanistik Einführung in die Phonetik des Deutschen. N, 4. gözden geçirilmiş baskı, Marburg: G. Elwert Yayınevi, 1977.
- König, Werner. DTV- Atlas zur deutschen Sprache., 1. baskı, Münih: Deutscher Taschenbuch Yayınevi, 1978.
- Martens, Carl und Peter. Phonetik der deutschen Sprache. Münih: Max Hueber Yayınevi, 1965.
- Rothenhagen, R. Phonetischer Grundkurs der deutschen Sprache für Tschechischsprecher. Brno: 2002.
- Schulz, Dora; Griesbach, Heinz. Grammatik der deutschen Sprache. 11. baskı, Münih: Max Hueber Yayınevi, 1982.
- Vardar, Berke. Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: ABC Kitabevi, 1988.
- Wangler, Hans-Heinrich. Grundriss einer Phonetik des Deutschen. 4. gözden geçirilmiş baskı, Marburg:N. G. Elvert Yayınevi, 1983.